

Аналіз впливу ринкових сил на формування конкурентного середовища продовольчого ланцюга

О. В. Накісько, В. В. Даниленко*

Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка

*Corresponding author. E-mail: danylenko.14@gmail.com

Paper received 18.01.18; Accepted for publication 25.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-156VI26-06>

Анотація. Метою статті є дослідження тенденцій розвитку конкурентних відносин операторів ринку сільськогосподарської продукції на різних етапах її товарної готовності під дією ринкових сил. В статті наведені базові відмінності ринкової взаємодії учасників продовольчого ланцюга в різні періоди часу, здійснено аналіз наслідків реалізації регуляторної політики, на прикладі функціонування переробних підприємств розкрито суть ринкової взаємодії суб'єктів галузі сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: конкурентне середовище, монополія, продовольчий ланцюг, ринкові сили, харчова промисловість.

Введення. Останні десятиріччя, насичені численними подіями політичного, економічного, соціального та технічного змісту, свідчать про значні зміни у секторі сільськогосподарського виробництва більшості країн, що розвиваються. Рух до політики, орієнтованої на ринок у країнах Східної Європи, в цілому призвів до зменшення обсягу контролю за ринковою кон'юнктурою та заохочення дії конкурентних ринкових сил. Зосередивши зусилля на реалізації підходу географічної інтеграції галузі сільськогосподарського виробництва, автори нової нормативної бази все менше уваги приділяють на безпосередню підтримку виробництва та втручання в процес розподілу економічних благ. Відповідно до прагнення вступу України до Європейського Союзу, набуває важливого значення аналіз нових розширених ринкових взаємодій та впливу економіко-регуляторних наслідків на розвиток галузі.

Короткий огляд публікацій за темою. Значний внесок у розвиток теоретичних основ методики оцінки конкурентного середовища підприємств, а також тлумачення природи взаємозв'язків його елементів зробили такі провідні іноземні учені, як: К. Гофер, Ф. фон Гайск, П. Друкер, К. Макконел, К. Прахалад, М. Портер, А. Стрікленд, А. Томсон, Дж. Хендерсон, Г. Хемел, П. Хейне, Й. Шумпетер. Сучасні тенденції становлення продовольчого ринку України та розвитку конкуренції на ньому висвітлюються в роботах В. Андрійчука, В. Базилевича, Б. Губського, С. Дем'яненка, О. Красноручького, Д. Крисанова, Б. Пасхавера, П. Саблука, О. Шпичака та ін.

Мета. Метою статті є дослідження тенденцій розвитку конкурентних відносин операторів ринку сільськогосподарської продукції на різних етапах її товарної готовності під дією ринкових сил, які обумовлені певною структурою даного ринку, його інфраструктурою, ринковою конкуренцією та кон'юнктурою.

Матеріали та методи. Виходячи з теорії максимізації соціального забезпечення, як основного методологічного підходу, в роботі аналізуються як позитивні, так і негативні зміни економічного стану діяльності суб'єктів галузі сільськогосподарського виробництва та взаємозв'язок цих змін з впливом регуляторної політики та тиском ринкових сил. Це означає, що було оцінено зміну як передумов конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, так і впливу поведінки інших пов'язаних економічних суб'єктів в агропродовольчих ланцюгах на ефективність політики економічного регулювання.

Результати та їх обговорення. Впродовж останнього десятиріччя конфлікт інтересів між регуляторною політикою та ринковою владою постачальників матеріалів і виробничих підприємств-виробників та роздрібних торговців різко збільшився. Крім того, існував ширший соціальний тиск, такий як сприяння сталому використанню ресурсів та ефективному економічному контролю за найнижчою вартістю, що може бути вирішено за допомогою ринкового механізму.

При традиційному підході до постачання сільськогосподарські підприємства грали визначальну роль в агропродовольчих ланцюгах. Вони були вирішальним чинником, формуючи обсяг пропозиції на ринку сільськогосподарської сировини для подальшої її обробки (рис.1).

Економічне значення процесу обробки та доопрацювання (тобто харчова промисловість та розподіл продуктів) з часом збільшилося. Питома вага споживчих витрат на продукти харчування, які приймаються переробниками та дистриб'юторами, відображає внесок цих секторів в продовольчий потік до споживачів. Переробники та роздрібні торговці продуктами харчування рекламують свої товари, щоб максимізувати свою частку в споживачьких витратах на продукти харчування [5].

Рис. 1. Агропродовольчий ланцюг, орієнтований на постачання

Маркетингова діяльність підприємств харчової промисловості, яка пов'язана з пошуком і збереженням найкращого місця на ринку, різко контрастує з

сільськогосподарськими фірмами, які продають на відносно статичних сільськогосподарських ринках та захищені спеціальними інструментами економічної

політики. Необхідно враховувати, що аграрна політика впливає не тільки на сільськогосподарських виробників, але й має незначний вплив на харчових переробників. Останні відіграють вирішальну роль у ціноутворенні і, таким чином, наслідки даної політики відображаються не тільки на конкурентній позиції однієї галузі харчової промисловості в порівнянні з іншою, а

й на відносній конкурентоспроможності всієї харчової промисловості на світових ринках.

З урахуванням того, що ми використовуємо підхід, орієнтований на попит, який передбачає споживача як вирішальний фактор структурних перетворень та розвитку світового сільського господарства та ринків сільськогосподарської продукції, відносини стають більш надійними (рис. 2).

Рис. 2. Агропродовольчий ланцюг, орієнтований на попит

Позиція аграрної політики як вирішального фактору розвитку агропродовольчого ланцюга була зменшена. Інші фактори, такі як розмір і масштаб, а також керування, контроль і фінансування операцій з сільського господарства та агробізнесу, структура ринку та роздрібна торгівля відіграють все більшу роль у визначенні розвитку всієї галузі. Злиття, альянси та різні інші види заходів зменшують кількість гравців у процесі обробки продукції та підвищують рівень концентрації.

Зростання концентрації в роздрібній торгівлі продуктами харчування призводить до консолідації постачальників, що відповідає купівельній спроможності роздрібною торгівлі. Вони ведуть себе як "представники" споживачів, які впливають на попит на продукти харчування не тільки з точки зору якості продуктів харчування та їх доступності, але також з точки зору цінової політики в рамках агропродовольчого ланцюга. Відповідно, відбувається перетікання доходів виробників на користь інших «не сільськогосподарських» суб'єктів економічної діяльності харчової промисловості, зростає конфлікт між системою регуляторних заохочень та проявами ринкових сил [3].

Вплив політики регулювання сільського господарства та прояву дії ринкових сил на продуктивність та розвиток харчової промисловості відрізняється залежно від галузі, виду продукції тощо. Для прикладу можна розглянути різницю між продукцією на "пер-

шому етапі" та на "другому етапі" переробної промисловості.

Загальна різниця між першим та другим етапом обробки може бути представлена часткою сільськогосподарської сировини в собівартості кінцевого продукту [7]. Аналіз проводився для вибраної групи продуктів харчування в українській харчовій промисловості, згідно даних за 2017 рік (рис. 3).

Загальні відмінності між даними етапами можна представити наступним чином:

- перший етап переробки харчових продуктів: недиференційовані продукти з низькою доданою вартістю, «прайс-тейкери» (не впливають на ціни), значний вплив аграрної політики, поведінка диктована пропозицією;
- другий етап перероблених продуктів харчування: фірмові лінії продуктів, більш висока додана вартість, «прайс-сеттери» (впливають на ціноутворення), значний вплив ринкових сил, поведінка диктована попитом.

З точки зору максимізації соціального добробуту, політика регулювання (наприклад, ціна, умови придбання та реалізації) іноді розглядається як джерело додаткових витрат споживачів, які призводять до негативних наслідків функціонування вільного ринку. Регулювання ринку може також спричинити неефективність розподілу, коли ціни відхиляються від граничних витрат [1].

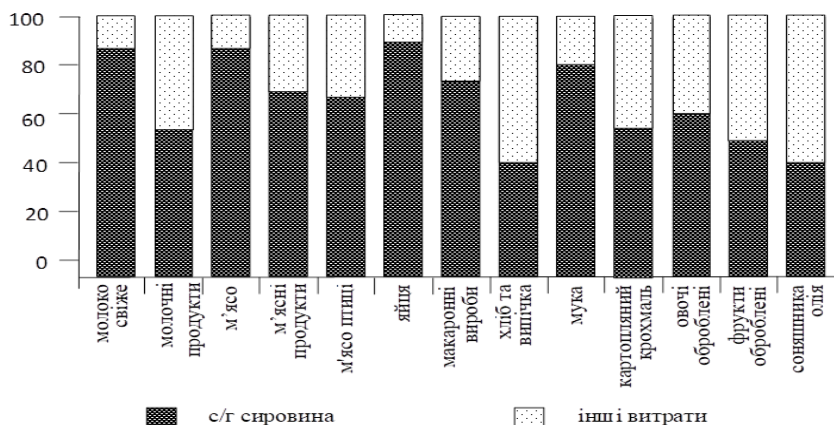

Рис. 3. Частка с/г сировини в собівартості кінцевого продукту

Незважаючи на те, що регулювання могло б означати вигоду для захищених компаній шляхом їх часткової ізоляції від конкуренції, це також обмежило б їх

діяльність та, таким чином, призвело б до динамічної неефективності, про що свідчить низький рівень продуктивності праці, повільні технологічні інновації та

низька якість управління [4]. Фактично, ті країни, які досягли значного прогресу в регуляторній реформі, одночасно досягли успіху в підвищенні ефективності та зростанні соціального добробуту.

Теоретичні основи дії ринкових сил можуть бути виявлені при аналізі монополії (де єдиний покупець має конкурентних постачальників) та двосторонньої монополії (де один покупець має єдиного постачальника). Наслідки для ефективності економічної діяльності операторів ринку монополії під дією ринкових сил пояснюються аналогічним методом: ситуація галузі постачання з наявною конкуренцією, яка знаходиться під дією сил попиту (D) та пропозиції (S), наведена на рисунку 4.

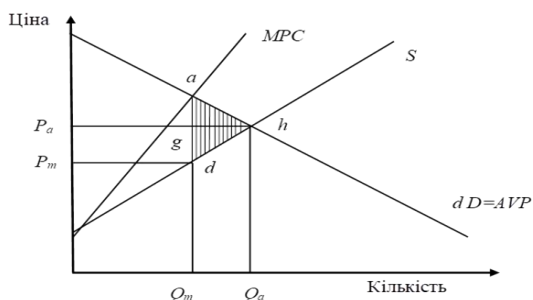

Рис. 4. Втрата економічних благ при монополії

Вплив купівельної поведінки монополіста на ринкові ціни полягає в наступному: як видно з графіку висхідної кривої пропозиції (S), зі збільшенням обсягів закупівлі, з'являється необхідність у більших обсягах виробництва для задоволення зростаючого попиту, що в результаті збільшує собівартість одиниці продукції. Таким чином, кожна маргінальна одиниця коштує більше середньої вартості, тому крива вартості маргінального продукту, позначена MPC , лежить вище кривої пропозиції (S).

Якщо покупець-монополіст є «прайс-тейкером» на ринку (наприклад, переробне підприємство в першій стадії харчової промисловості), який продає на конкурентному ринку, його гранична корисність буде визначатися перетином кривої попиту (dD) та кривої вартості маргінального продукту MPC , що дає рівноважну ціну P_m та кількість Q_m . Відповідний збиток суспільному добробуту представлений затіненим трикутником adh .

Монополіст встановлює рівень закупівлі нижче рівня рівноваги, свідомо обмежуючи рівень використаних ресурсів, що з точки зору ефективності розподілу економічних благ призводить до очевидного збитку суспільному добробуту. Відповідно знижується й ціна придбаної сировини з відповідними негативними наслідками для її виробників. У ситуації, коли монополіст також є монополістом на наступній ланці продовольчого ланцюга, збиток суспільного добробуту від використання домінуючої позиції покупця поєднується зі збитком для суспільства від монопольного становища досліджуваного суб'єкта [2].

Конкуренція є найважливішим елементом орієнтованої на попит, ринкової економіки. Без конкуренції фірми стають «самовдоволеними», втрачають схильність до інновації, мають тенденцію виробляти менше і отримувати більш високу ціну на свою продукцію. Розподіл доходів від виробництва з часом змінювався на користь сторін з монополієм або майже монополієм становищем. Результатом стала менша частка доходів від реалізації кінцевого продукту, що надходить до суб'єкта першої ланки виробництва продуктів харчування, внаслідок чого зменшився рівень компенсації їх витрат на виробництво і рівень капіталізації на одиницю площі с/г угідь

Як правило, в дослідженнях використовують два основні підходи до оцінки рівня вираження ринкової влади. Емпіричні дослідження зазвичай використовують деякі показники концентрації ринку або маржі прибутку як показники ринкової сили. Ці показники порівняно легко підрахувати, хоча, звичайно, вони не є точними індикаторами конкуренції. Ця неточність пов'язана з тим, що вищезазначені заходи не фіксують динамічні аспекти конкуренції, такі як роль майбутніх учасників або наслідки окремих ефектів.

Одним із факторів, який обумовлює більшу концентрацію практично у всіх галузях світової економіки, є зростання концентрації на ринках, на яких продаються продукти. Таким чином, зростаючий приплив концентрації в роздрібній торгівлі продуктами харчування призводить до консолідації постачальників відповідно до купівельної спроможності роздрібної торгівлі [6].

Хоча, наприклад, вертикальне інтегрування продовольчого ланцюга може призвести до економії, включаючи зменшення витрат на придбання сировини, вертикальна інтеграція потужних компаній може мати негативні наслідки. Серед таких негативних наслідків є перешкоджання відкритим, прозорим, конкурентоспроможним ринкам та заміна економічної суті цих ринків на договірні ціни. З величезною перевагою в потенціалі збуту результат діяльності таких утворень є прогнозованим. Оператори з більш слабкою ринковою владою матимуть тенденцію до зниження ефективності. Якщо сільськогосподарські виробники не діють колективно, загалом, саме вони схильні до ризику бути слабкою стороною.

Висновки. Зростаюча частка споживчих витрат на виробництво та розподіл продуктів харчування відображає не тільки внесок підприємств сфери переробки та реалізації до процесу потрапляння продуктів до споживача, але також їхню ринкову силу. Вплив ринкової влади став критичним. В умовах зростання ринкової потужності роздрібної торгівлі, поліпшилася здатність окремих суб'єктів роздрібної торгівлі отримувати більш вигідні умови взаємодії з постачальниками, ніж ті, що є доступними для інших покупців, або ті, які вони могли б очікувати в іншому разі за звичайних конкурентних умов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Danylenko V. Financial opportunities in order to fund agriculture in Ukraine / Valeriy Danylenko. // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи». – 2017. – №1. – С. 180–183.
2. McConnell C. Economics: Principles, Problems, and Policies / C. McConnell, S. Brue. – Irwin: McGraw-Hill, 2009. – 786 с.
3. Hayek F. The Trend of Economic Thinking: essays on political economists and economic history / F. A. Hayek. – Oxfordshire: Routledge, 2006. – Vol. III – 404 pp.

4. Heyne P. A Student's Guide to Economics: Guides to the Major Disciplines / Paul Heyne. – New York: Open Road Media, 2014. – 58 pp.
5. Traill B. Competitiveness in the Food Industry / B. Traill, E. Pitts. – London: Springer Science & Business Media, 1998. – 301 pp.
6. Красноручий О.О. Організаційно-економічний інструментарій управління інноваційним розвитком аграрних підприємств рослинницького напрямку / О.О. Красноручий, В.А. Грищенко, К.М. Барчан. // Вісник ХНТУСГ: Економічні науки. – 2017. – №185. – С. 173–183.
7. Накісько О.В. Теоретичне узання особливостей управління збутом сільськогосподарської продукції / О.В. Накісько, В.В. Даниленко. // Вісник ХНТУСГ: Економічні науки. – 2017. – №188. – С. 128–139.

REFERENCES

1. Danylenko V. Financial opportunities in order to fund agriculture in Ukraine / Valerii Danylenko. // Materials of the VII International scientific and practical conference "Market transformation of the economy: state, problems, perspectives". – 2017 – №1. – p. 180-183.
2. McConnell C. Economics: Principles, Problems, and Policies / C. McConnell, S. Brue. – Irwin: McGraw-Hill, 2009. – 786 c.
3. Hayek F. The Trend of Economic Thinking: essays on political economists and economic history / F. A. Hayek. – Oxfordshire: Routledge, 2006. – Vol. III – 404 pp.
4. Heyne P. A Student's Guide to Economics: Guides to the Major Disciplines / Paul Heyne. – New York: Open Road Media, 2014. – 58 pp.
5. Traill B. Competitiveness in the Food Industry / B. Traill, E. Pitts. – London: Springer Science & Business Media, 1998. – 301 pp.
6. Krasnorutsky O.O. Organizational-economic toolkit for management of innovative development of agrarian enterprises of vegetable branch / O.O. Krasnorutsky, V.A. Grishchenko, K.M. Barchan // Bulletin of the KhNTUCH: Economic Sciences. – 2017 – № 185. – p. 173-183.
7. Nakisko O.V. Theoretical attribution of the peculiarities of the management of sales of agricultural products / O.V. Nakisko, V.V. Danilenko // Bulletin of the KhNTUCH: Economic Sciences. – 2017 – No. 188. – p. 128-139.

Analysis of the influence of market forces on the formation of a competitive environment for the food chain

O. V. Nakisko, V. V. Danylenko

Abstract. The purpose of the article is to study the trends in the development of competitive relations between operators of the agricultural market at various stages of its product availability under the influence of market forces. The article presents basic differences in the market interaction of participants in the food chain in different periods of time, analyzed the consequences of the implementation of the regulatory policy, the example of the functioning of processing enterprises reveals the essence of market interaction between the subjects of the agricultural production sector.

Keywords: *competitive environment, monopsony, food chain, market forces, food industry.*

Анализ влияния рыночных сил на формирование конкурентной среды продовольственной цепочки

А. В. Накісько, В. В. Даниленко

Аннотация. Целью статьи является исследование тенденций развития конкурентных отношений между операторами рынка сельскохозяйственной продукции на различных этапах ее товарной готовности под действием рыночных сил. В статье приведены базовые различия рыночного взаимодействия участников продовольственной цепи в различные периоды времени, осуществлен анализ последствий реализации регуляторной политики, на примере функционирования перерабатывающих предприятий раскрыта суть рыночного взаимодействия субъектов отрасли сельскохозяйственного производства.

Ключевые слова: *конкурентная среда, монополия, продовольственная цепочка, рыночные силы, пищевая промышленность.*